

ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У КОНТЕКСТІ ЕСТЕТИКО-ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті висвітлено основні дефініції проблеми формування природничої компетентності в майбутніх учителів початкових класів, що спонукає до активної взаємодії людини з природою, побудована на ціннісних природничих орієнтаціях та сприяє формуванню екологічної свідомості і культури особистості. Розкрито суть та ефективність упровадження естетико-екологічного підходу в процес формування природничої компетентності на основі емоційно-естетичного сприймання природи, розвитку естетичних, інтелектуальних, гуманістично спрямованих почуттів у ставленні до неї.

Дослідження спрямоване на визначення рівнів сформованості природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів та обґрунтуванню необхідності використання естетико-екологічного підходу в процесі формування цієї компетентності. В зв'язку з цим нами виділено та обґрунтовано критерії (знання з природознавчих дисциплін, навички спостереження за навколишнім світом та наявність установок на дбайливе відношення до природи, уміння бачити й цінувати прекрасне в навколишньому середовищі, бажання професійного вдосконалення) та рівні (високий, середній, низький) сформованості природничої компетентності, представлено хід та результати констатувального етапу дослідження. Отримані результати дозволили сформулювати педагогічні умови використання естетико-екологічного підходу до освітньої роботи зі студентами на матеріалах природознавства та спроектувати програму формування природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Ключові слова: компетентність, природнича компетентність, природнича компетентність майбутнього вчителя початкових класів, естетико-екологічний підхід.

The formation of future primary school teachers' nature study competence in context of the aesthetic and ecological approach of the educational process

Annotation. The article deals with the basic definition of the problem of formation of ecological competence of the future teachers of initial classes, and promotes active interaction of man with nature, built on natural value orientations and contributes to the formation of ecological consciousness and culture of the individual. The essence and effectiveness of the implementation of aesthetic and ecological approach in the process of formation of ecological competence on the basis of the emotional-aesthetic perception of nature, the development of aesthetic, intellectual, humanistically oriented feelings in relation to it.

The study aims to determine the levels of formation of ecological competence of future primary school teachers and the justification for the use of the aesthetic-ecological approach in the process of formation of this competence. In this regard, we have identified criteria (knowledge on natural history subjects, skills observation of the environment and the presence of plants in respect to nature, the ability to see and appreciate beauty in the environment, the desire for professional development) and levels (high, medium, low) of formation of ecological competence, presented the progress and results of the ascertaining phase of the study. The obtained results allowed to formulate pedagogical conditions of use aesthetic and ecological approach to educational work with students on materials science and to design a program of formation of ecological competence of future teachers of initial classes.

Key words: competence, nature study competence, nature study competence of future primary school teacher, aesthetic and ecological approach.

Євроінтеграційна спрямованість України зумовила нову парадигму освітньої політики. Особливі зміни відбулися в системі початкової освіти: взято курс на оновлення навчально-виховного змісту освіти; визнана потреба в педагогові, який має свободу творчості й розвивається професійно; навчальний процес орієнтований на потреби учня та ін. Сучасні освітні зміни ставлять перед ВНЗ вимогливе завдання — сформувати високоосвіченого педагога, здатного працювати в умовах, які швидко трансформуються, творчо мислити, відкинувши шаблони, та приймати нестандартні рішення. Однією з складових професійної компетентності є природнича, яку можна ефективно сформувати під час реалізації естетико-екологічного підходу до освітнього процесу, котрий спрямований на розвиток ціннісно-емоційної сфери майбутніх учителів початкових класів, розширення діапазону чуттєво-естетичного сприйняття природи, активного формування здатності до співпереживання їй, забезпечення належної культури почуттів.

Аналіз попередніх досліджень свідчить про те, що зарубіжні та вітчизняні науковці активно вивчають поняття «компетентність», «природнича компетентність». Питанням структури та сутності «компетентності» у галузі освіти присвячені роботи Н. Бібік, Л. Ващенко, Р. Гуревича, Г. Зайчука, Е. Зеєра, І. Зимньої, Д. Заводчикова, Н. Мурованої, О. Овчарук, О. Пошетун, М. Пустового, М. Сосніна, Н. Табачук, М. Філатова, А. Хуторського, Ю. Швалба, В. Лунячека, Т. Кристопчук, О. Митника, Л. Пуховської, О. Савченко, С. Трубачева та ін. Безпосередньо проблему формування природничої компетентності майбутнього вчителя початкових класів вивчали такі науковці, як Т. Байбара, О. Біда, А. Бродовська, М. Галатюк, Ю. Лінник, Л. Нарочна, С. Науменко, М. Коновальчук та ін. Сутність і умови реалізації

завдань естетико-екологічного виховання відображені у працях Г. Беленької, С. Жупанина, Л. Печко, Н. Пустовіт, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, А. Сиротенка, Г. Тарасенко та ін.

Мета статті: на основі експериментального вивчення стану сформованості природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів сформулювати педагогічні умови використання естетико-екологічного підходу до освітньої роботи зі студентами на матеріалах природознавства.

Нині вимоги до випускника вищого навчального закладу сформувались у формі компетентностей. О. Овчарук трактує компетентність як інтегровану характеристику якості особистості, сформовану через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції [4, с. 93]. Н. Бібік вважає компетентність інтегрованим результатом, що передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності в певній сфері [1, с. 46]. Р. Гуревич підкреслює, що формування професійної компетентності майбутнього фахівця здійснюється через зміст освіти та включає професійні навички й уміння, котрі формуються в процесі оволодіння предметом, а також засобами активної позиції студента в соціальному, політичному та культурному житті ВНЗ [2, с. 68]. Природнича компетентність являє собою набуту в процесі навчання інтегровану здатність до оволодіння понятійно-термінологічним апаратом природознавчих наук, засвоєння предметних знань, усвідомлення фундаментальних ідей і принципів природознавства, формування ціннісних орієнтацій на збереження навколишнього середовища [7, с. 322].

Застосування естетико-екологічного підходу в навчально-виховному процесі спрямоване на розвиток екологічної культури майбутніх учителів, формування фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Естетико-екологічний підхід, з одного боку, є самостійним елементом загальної системи вищої освіти у ВНЗ, а з іншого, виконує інтегративну роль у всій системі освіти. Г. Тарасенко вважає, що активна взаємодія двох форм самосвідомості — естетичного і екологічного світогляду — визначає якісно новий спосіб буття, тобто естетико-екологічну культуру особистості. Цей специфічний тип особистісної культури народжується внаслідок інтеграції різних, але, водночас, вельми схожих підходів до природи, мірою єдності яких є визнання морального абсолюту благовіння перед життям [6, с. 95].

У своєму дослідженні ми намагалися визначити рівень сформованості природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів та обґрунтувати необхідність використання естетико-екологічного підходу в процесі її формування. У дослідженні взяли участь студенти спеціальності «Початкова освіта» факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв ВДПУ ім. М.Коцюбинського (всього 52 респонденти). Основними критеріями вимірювання стали: пізнавальний інтерес, знання з природознавчих дисциплін, навички спостереження за навколишнім світом та наявність установок на дбайливе відношення до природи, уміння бачити й цінувати прекрасне в навколишньому середовищі, бажання професійного вдосконалення. На основі критеріїв були виокремлено три рівні сформованості природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів: **низький рівень** (студент орієнтується в основах природознавства, має уявлення про методику викладання цієї дисципліни); **середній рівень** (майбутній педагог обізнаний з методикою викладання природознавства, цікавиться інноваційними технологіями та передовим досвідом, що допоможе ефективніше передавати знання учням, прагне до дослідництва та пошуку); **високий рівень** (у студента формується екологічна культура мислення, шанобливе ставлення до природи на основі отриманих знань і вмінь, такий майбутній вчитель бере участь у різноманітних природоохоронних проектах та намагається поповнити власну методичну теку своїми розробками).

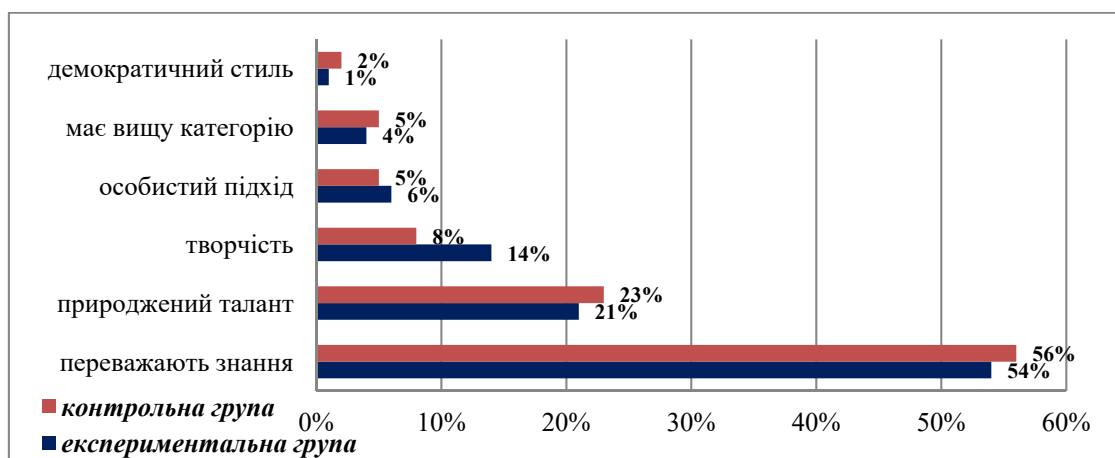

Рис. 1. Ознаки компетентного вчителя, на думку студентів досліджуваних груп

У процесі дослідження ми запропонували 38 студентам ЕГ (експериментальної групи) та 23 студентам КГ (контрольної групи) відповісти на питання анкети: яким має бути компетентний учитель та що є ознаками

компетентного педагога; що вкладає в поняття «природнича компетентність» вчителя початкових класів; які види діяльності студентів сприяють формуванню природничої компетентності майбутнього вчителя початкових класів?

Було визначено (рис. 1.), що 54 % респондентів ЕГ і 56 % студентів КГ вважають компетентним такого вчителя, який має глибокі знання, уміння й навички та на високому професійному рівні передає їх дітям. 21 % майбутніх педагогів ЕГ і 23 % КГ схильні думати, що компетентний педагог має природжений талант і з легкістю та без особливих зусиль навчає учнів. 14 % опитаних ЕГ і 8 % КГ наполягають, що творчий учитель, який вміє кожний урок перетворити в яскраву подію є компетентним.

6 % студентів ЕГ і 5 % КГ переконані, що такий педагог вміє з легкістю знайти особистий підхід до кожного учня; 4 % респондентів ЕГ і 5 % КГ визначили, що учитель, який має вищу категорію є компетентним, 1 % майбутніх учителів ЕГ і 2 % КГ переконані, що вчитель, який використовує демократичний стиль у навчально-виховному процесі є компетентним.

Природнича компетентність учителя початкових класів, на думку 64 % студентів ЕГ і 67 % респондентів КГ, передбачає енциклопедичні знання з природознавства та вміння застосовувати їх на практиці; 23 % майбутніх учителів ЕГ і 24 % КГ переконані, що вміння сформулювати реалістичні уявлення і поняття з природознавства у молодших школярів є природничою компетентністю вчителя; 13% опитаних майбутніх педагогів ЕГ і 9 % КГ вважають, що екологічно мислити, зберігати та примножувати природні ресурси, навчати цьому дітей є основою природничої компетентності (рис. 2).

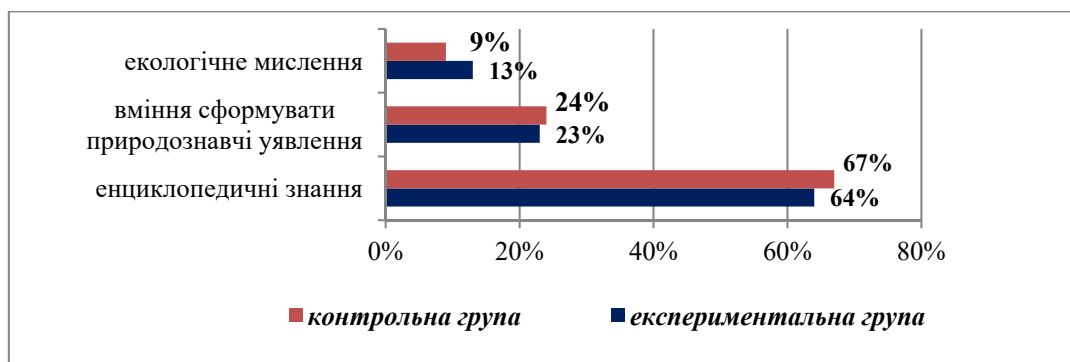

Рис. 2. Основні ознаки природничої компетентності вчителя початкових класів, на думку студентів експериментальної і контрольної груп

За переконаннями опитаних студентів сформувати природничу компетентність можливо, якщо «читати наукову літературу, журнали з природничих наук», «виконувати природознавчі проекти», «брати участь в екскурсіях, експедиціях, екологічних акціях, флешмобах»; «цікавитися новинами про зміни у житті планети – відвідувати краєзнавчі музеї, дивитися канал Discovery».

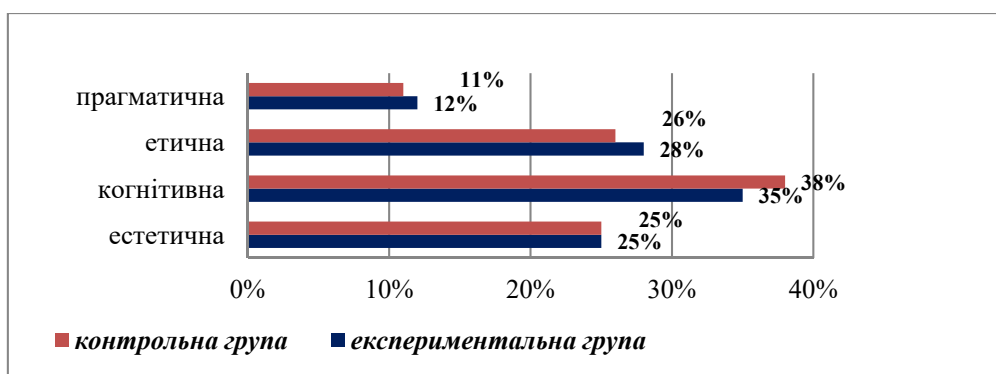

Рис. 3. Домінуючі установки на взаємодію з природою майбутніх учителів початкових класів

Також ми запропонували майбутнім учителям пройти вербальну асоціативну методику діагностики екологічних установок особистості «ЕЗОП», розроблену С. Дерябо та В. Ясвіним [3, с. 112]. Ця методика спрямована на дослідження типу домінуючої установки відносно природи. Можна виділити чотири типи таких установок: особа сприймає природу як об'єкт краси («естетична» установка); як об'єкт вивчення отримання знань («когнітивна»); як об'єкт охорони («етична») і як об'єкт користі («прагматична»). «ЕЗОП» — це «емоції», «знання», «охорона», «прагматизм» — такі робочі назви типів установок використовувалися під час створення методики. Студентам були запропоновані основні слова й до кожного з них ще по п'ять асоціативних слів. Із цих п'яти потрібно було вибрати те, яке, краще всього асоціювалося із запропонованим. Результати дослідження визначили, що для 35 % студентів ЕГ і 38 % респондентів КГ властива когнітивна установка відносно природи, для 28 % майбутніх педагогів ЕГ і 26 %

КГ — етична, для 25 % респондентів обох груп — естетична і для 12 % майбутніх учителів ЕГ і 11 % КГ мають прагматичний погляд на природу (рис. 3).

Респондентам було також запропоновано скласти конспект з природознавства для учнів 2 класу початкової школи на тему «Осінь. Зміни в живій і неживій природі». Мету майбутні вчителі визначали самостійно. Для прикладу розглянемо роботу Юлії С. (ЕГ). На початку роботи студентка дала учням завдання відгадати загадки про осінь, потім зачитала невелику історію про дари цієї чудової пори року. У подальшій роботі майбутня вчителька запропонувала школярам опрацювати статтю підручника, розмалювати картинки з осінніми місяцями й перейшла до узагальнення матеріалу та домашнього завдання.

Розглянувши цю роботу, ми визначили, що урок проходить у формі монологу, учитель намагається передати учням репродуктивні знання, спираючись на їхній досвід, формувати уявлення про зміни в природі з приходом осені; розвивати уяву, творчі здібності; виховувати повагу до навколишнього середовища. Проаналізувавши усі конспекти уроків з природознавства майбутніх учителів початкових класів, ми дійшли висновку, що в них переважає дослідницьке ставлення до навколишнього середовища, відсутнє чуттєве та емоційне сприймання природи, робота на уроці перетворюється на розумове навантаження, що викликати в молодших школярів супротив до пізнання природного середовища, що в свою чергу сприятиме зростанню прагматично налаштованої молоді до екологічних проблем. Аналіз робіт свідчить про низький рівень природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів і вказує на важливість і необхідність використання естетико-екологічного підходу у формуванні цієї компетентності.

Здійснивши аналіз усіх студентських робіт, ми визначили, що в 20 % респондентів експериментальної та 17 % контрольної груп природнича компетентність сформована на високому рівні, у 45 % майбутніх педагогів ЕГ і 46 % КГ — на середньому й у 35 % студентів експериментальної та 37 % контрольної груп — на низькому. Результати дослідження наведено на рис. 4.

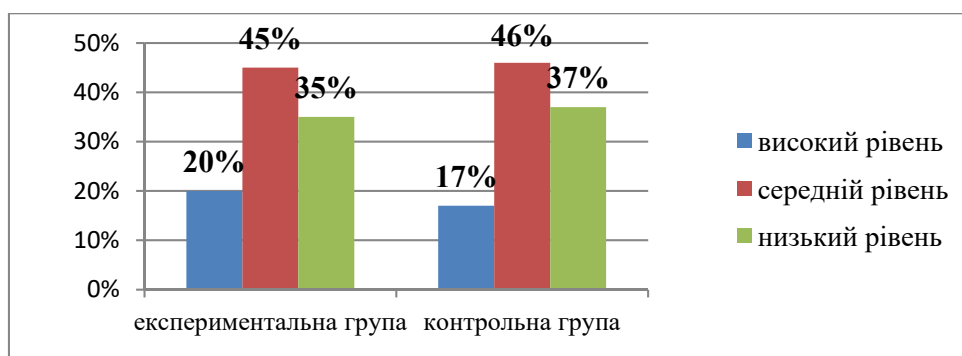

Рис. 4. Рівні сформованості природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів

Методика формування природничої компетентності, на наш погляд, повинна спиратися на естетико-екологічний підхід до освітніх процесів. У нашій роботі зі студентами експериментальних груп були апробовані нестандартні форми залучення майбутніх педагогів до екологічно спрямованої діяльності на естетичній основі, зокрема:

- студенти були залучені до створення та представлення уроку милування природою у Вінницькій академії неперервної освіти на першому регіональному фестивалі педагогічної майстерності «Leadfeast»;

- кожне заняття з методики навчання освітньої галузі «Природознавство» у майбутніх учителів початкових класів досліджуваної групи традиційно розпочинається з хвилини милування природою та обговорення творів В.Сухомлинського про природу; окрім звичайних завдань, які виконують і студенти контрольної групи, студенти експериментальної отримують індивідуальні завдання (*описати певний об'єкт природи або ж скласти про нього сенкан, розробити план спостереження за природним об'єктом для молодших школярів, створити міні-книжечку про мешканців лісу тощо*);

- на початку весни традиційно відбувається екологічний проект «Дивовижний куточок природи», у форматі якого кожен студент обирає певний природний об'єкт спостереження, за котрим слідкуватиме протягом трьох місяців. Упродовж цього періоду важливо записувати побачене, знайти літературний матеріал (*казки, вірші, легенди, прислів'я*) та науковий (*енциклопедичні статті*) про цей природний об'єкт. У підсумку студенти віртуально створюють чарівний куточок природи, де гармонійно співіснують усі об'єкти спостереження. Під час проекту важливо обґрунтувати взаємозв'язок усіх природних об'єктів, а також цілісність куточка природи.

- студенти залучаються до екологічної акції «Краса навколо нас», яка спрямована на естетичне осмислення навколишнього середовища та передбачає проведення студентами уроків милування природою, комплексних прогулянок та екскурсій серед дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; озеленення паркової території; виготовлення природоохоронних знаків та розміщення їх у місцях загального відпочинку, створення майдану «Квітка-семицвітка»;

– майбутні учителі початкових класів системно вивчають педагогічний досвід заслужених учителів України Н. Вітківської (школа «АІСТ» м. Вінниці) та переможця конкурсу «Вчитель року — 2008» Ю. Олійник (СЗШ № 36 м. Вінниці).

У результаті експериментальної роботи визначено **педагогічні умови**, що сприятимуть формуванню природничої компетентності в контексті естетико-екологічного підходу, а саме: використання інноваційних педагогічних технологій у процесі формування природничої компетентності, засвоєння студентами основних категорій системи «природа-людина», організація творчої діяльності студентів у процесі вивчення природничих дисциплін, формування свідомої діяльності з охорони, збереження та відтворення природного довкілля, виховання активно-дієвої позиції студентів щодо природоохоронної діяльності, активізація творчо-мисленнєвої діяльності майбутніх учителів початкових класів.

У висновку зазначимо, що екологічна криза світового масштабу зумовлює пошуки нових шляхів екологічного виховання дітей та молоді і передбачає зміни у стратегіях навчально-виховного процесу у ВНЗ. Завдяки використанню естетико-екологічного підходу в навчально-виховному процесі закладів педагогічної освіти формування природничої компетентності стає результативнішим та допомагає на внутрішньому рівні, шляхом переосмислення формувати природничі цінності. З впевненістю можна сказати, що вчитель початкових класів зі сформованою природничою компетентністю на високому рівні здатен зробити великий внесок у виховання нового суспільства, яке б розумно ставилося до природних ресурсів, змогло б зберегти екологічно чисте середовище для багатьох поколінь.

До подальших перспектив дослідження цієї проблеми відносимо вивчення освітнього потенціалу проектної діяльності природничої спрямованості на основі використання технологій організації художньо- творчої діяльності студентів на теми природи.

Література:

1. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н.М.Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С.47-52.
2. Гуревич Р. Професійна компетентність майбутнього педагога: як її формувати? / Р.Гуревич, М.Кадемія // Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 10. – С. 66-70. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2012_10_18
3. Дерябо С.Д. Методики диагностики и коррекции отношения к природе / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – М. : ЦКФЛ РАО, 1995. – 147 с.
4. Овчарук О.В. Развитие компетентного подхода: стратегические ориентиры международной спільноти / О.В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
5. Сіваш Т.Д. Проблема художньо-творчого розвитку учнів початкової школи в контексті діалогу традиційних підходів та педагогічної інноватики / Т.Д. Сіваш // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми // 36. наук. пр. – Випуск 46 / редкол.: Гуревич Р.С. (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. – С. 50-53.
6. Тарасенко Г.С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти : монографія / Г. С. Тарасенко. – Черкаси : Вертикаль, 2006. – 308 с.
7. Хуторской А. В. Методологические основы образовательного процесса / А.В.Хуторской // Современная дидактика : учеб. для вузов. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.